

УДК 502.7

ПРО СТАТУС ШТУЧНО СТВОРЕНИХ ОБ'ЄКТІВ ОХОРОНИ ПРИРОДИ

Альфред Дулицький

Про статус штучно створених об'єктів охорони природи. — А. Дулицький. — Розглядається правомірність і доцільність віднесення штучно створених об'єктів категорії "Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва" до природно-заповідного фонду. Обґрунтовується думка про те, що такі об'єкти не мають природоохоронного змісту і сенсу і що таку категорію у відповідному державному Законі доцільно скасувати.

Ключові слова: категорії об'єктів, природно-заповідний фонд, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Адреса: Кримська протичумна станція; вул. Промислена, 42, Сімферополь, 95023, АР Крим, Україна.

E-mail: plaguestat@ardinvest.net.

On the status of artificial created objects of a nature protection. — A. Dulitsky. — The legitimacy is considered and the expediency of reference is artificial of the created objects of a category "Parks – monuments of garden-park art" to nature-reserved fund. The opinion expresses that such objects have no the nature protection contents and sense and that such category in the appropriate state Law expediently to abolish.

Key words: categories of objects, nature reserved fund, parks–monuments of garden-park art.

Address: Crimean anti-plague station, 42 Promyshlena str., Simferopol, 95023, AR of Crimea, Ukraine.

E-mail: plaguestat@ardinvest.net.

Передмова

В статті 3 – "Класифікація територій та об'єктів природно-заповідного фонду України" – закону України "Про природно-заповідний фонд України" записано, що до природно-заповідного фонду відносяться в числі інших ще й "штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва" [4].

Узагальнюючи тлумачення, наведені у багатьох авторитетних тлумачних словниках та офіційних, у тому числі юридичних, публікаціях [1–8], матимемо наступні визначення для цих чотирьох категорій "штучно створених об'єктів":

Ботанічні сади – це колекції переважно деревних та чагарникових рослин, які створювалися й створюються у наукових, науково-господарчих, естетичних, виховних, пізнавальних цілях, підвідомчі, хоча б в нашій державі, крупним науковим закладам – університетам, Академії наук тощо;

Державний дендрологічний парк (=сад) – це територія, виділена з метою збереження, вивчення та збагачення в природно-антропогенних умовах видового складу деревних та чагарникових порід для їх найбільш ефективного наукового, культурного і господарського використання";

Державний зоологічний парк (=сад). За класифікацією 1983 р. [6] визначається як територія, виділена з метою збереження в штучних умовах об'єктів дикої фауни для науково-освітніх, пізна-

вальних та виховних цілей". Здебільшого зоологічні парки засновувались в урочищах та серед деревних насаджень;

Державний парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва. Парки "поділяються на державні та місцевого значення. Перші за класифікацією 1983 року [6] визначаються як найбільш видатні зразки паркового будівництва, що мають велике наукове, природоохоронне, оздоровче значення".

Обговорення

"Сучасні ботанічні сади стають місцем збереження генофонду дикої флори земної кулі, їхні колекції набувають природоохоронного значення" [1].

Як видно з наведеного перекладу цитати, головне призначення ботанічних садів, їхніх колекцій – наукова, практична, культурна. Твердження про те, що колекції набувають природоохоронного значення, здаються безглуздими, особливо якщо уявити собі те саме твердження відносно, наприклад, колекцій штамів такого виду мікроорганізмів, як збудник віспи, що зберігаються у спецсховищах у Росії та США.

Але якщо навіть погодитися з тим, що ботанічні сади хоча б трохи – природоохоронні об'єкти (заклади), то навряд чи можна погодитися з тим, що таку ж роль виконують "Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва", про суть яких говорить вже навіть найменування об'єктів та їхньої кате-

горії в законі "Про природно-заповідний фонд України" [4]. Привертає до себе увагу ще одне: категорії заповідних об'єктів по відношенню до рослинності та тваринного світу неоднакові, нерівнозначні і нерівноправні. Якщо для рослинних об'єктів передбачено 3 категорії – "Ботанічні сади", "Дендрологічні сади" й "Парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва", то для тваринних об'єктів лише одна – "Зоологічні парки".

Однак, за своїми можливим призначенням і функціями зоопарки також повинні поділятися щонайменше на дві категорії. Якщо в зоопарку передержуються, експонуються, зберігаються та досліджуються представники місцевої або, хоча б і не місцевої, але раритетної фауни, – тоді він виконує природоохоронну роль і, з певною натяжкою, його можна визнавати за природоохоронний об'єкт.

Але якщо в цих зоопарках передержуються та експонуються представники переважно чужої для регіону фауни, яка не потребує до того ж протекції щодо природного існування та виживання (а таких зоопарків переважна більшість), то такі зоопарки мають виключно комерційну або, у найкращому випадку, – освітньо-пропагандистську спрямованість. Їх в жодному разі не слід "освящати" природоохоронними категоріями й рангами, оскільки таке до них ставлення девальвує природоохоронну ідею, концепцію діяльності зі збереження рідкісних видів тварин.

Основна мета демонстраційно-комерційних зоопарків – видовищність для отримання прибутків. Основна ж мета зоопарків, що одержують статус природоохоронного закладу – утримання рідкісного виду, вивчення особливостей його біології, поведінки, розробка стратегії його захисту й сприяння його реабілітації в природі, намагання нарощування чисельності і т. ін. Тобто це заклад не комерційний, навпаки, він збитковий.

Дуже суттєвий та актуальний аспект – це створення у межах "природоохоронних зоопарків" реабілітаційних пунктів для тварин – своєрідних осередків швидкої допомоги, що цілком може й повинно бути основою тимчасової безкоштовної експозиції, що, безумовно, набуває великої попу-

лярності й матиме величезне значення для виховання терпимості й співчуття до тварин з боку відвідувачів. Власне, таку діяльність вже здійснюють ентузіасти, імена яких добре відомі серед фахівців-зоологів. Це, у першу чергу, – київський зоолог В. Тищенко та його молода колега з Криму О. Денисова. Але їхня ініціатива потребує громадського визнання й підтримки й має отримати їх від компетентних інстанцій. Для таких закладів необхідне інше, ніж зоопарк, найменування, що показувало б і підкреслювало їхнє природоохоронне призначення. Для них можна визнати можливою, поряд з іншими суто науковими, і якусь демонстраційну функцію, але ця діяльність ніколи не повинна ставати переважною. Тобто співвідношення науково-природоохоронної та публічно-освітньої складових має бути приблизно у такій самій пропорції, як це є у кращих національних парках світу.

За своїми характеристиками всі заповідні об'єкти України можна чітко розділити на дві групи: екосистемно-ландшафтно-територіальні та архітектурно-систематико-колекційні (рис. 1).

Для екосистемно-ландшафтно-територіальних заповідних об'єктів однією з найважливіших складових є представленість об'єкту на конкретній природній історично обумовленій території. Це не просто зібрання якихось раритетів або цінностей, а реальні екологічні системи, що більш менш збереглися від антропогенного впливу. Тут наявно спостерігається не лише набір компонентів, але й сама система їхньої унікальної й неповторної взаємодії.

Для другої групи – архітектурно-систематико-колекційних об'єктів – характерні приблизно однакові або схожі історії виникнення та існування, а також визначення цілей підчас їх створення. Найсуттєвішою характеристикою об'єктів цієї групи є повністю креативний спосіб їхнього походження – це абсолютний продукт людської діяльності.

Оця кардинальна різниця поміж екосистемними і креативними об'єктами свідчить про непрапорційність віднесення їх на одну щабель природоохоронного значення.

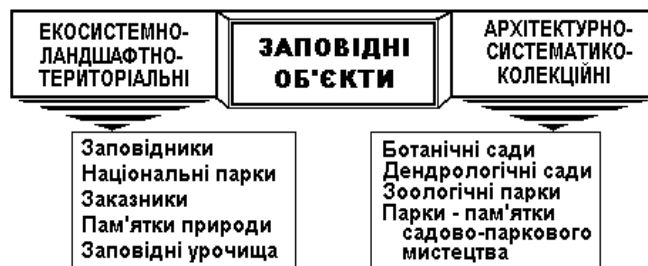

Рис. 1. Розподіл категорій заповідних об'єктів за системно-смысловими характеристиками.

Fig. 1. Distribution of categories of reserved objects under the system and semantic characteristics

До групи креатичних природоохоронних об'єктів зібрано зовсім не рівнозначні за логікою та своїм змістовним сенсом категорії. Тобто якщо три перші з них все ж хоча б у якійсь мірі посередньо стикаються з розв'язуванням завдань охорони природи (наприклад, через збереження окремих видів (навіть не асоціацій) *ex situ*, то парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва не виконують й такого хоча й невеликого, але важливого природоохоронного завдання – зберегти нехай хоча б примарну перспективу резервування видового складу біоти.

Отже, щодо жодного з цих креатичних об'єктів не можна говорити про їхню неповторність, бо кожного з них можна здублювати, будь який з них в разі його втрати може бути відтворений, оскільки для абсолютної їхньої більшості, особливо для "Парків-пам'яток садово-паркового мистецтва", головне – не видокомпонентний склад, а антураж, інтерфейс, геометрично-просторова структура. Для кожного з них є опис плану створення, "плану творіння" і всі інші особливості й подробиці створення, призначення й функціонування.

Це – таки продукт творчості, але не природи, а людини (якщо прийняти таку точку зору, що людина чи понад, чи поза природою). Звичайно, талановиті витвори мистецтва також вважаються та й є неповторними, але... певною мірою. Адже цілком можливо відтворити з додержанням найдрібніших тонкощів, наприклад, зруйнований Парфенон, статую Зевса або Родоський маяк, не кажучи вже про менш особисто та індивідуально позначений твір, такий, яким є навіть найкращий з парків, оскільки його поновлення не передбачає відтворення унікальності й первинності екосистеми, та й створюється він не в якості екосистеми, а в якості художньо-просторової форми, до певної міри – як архітектурний витвір.

Варто оговоритися. Йдеться не про відкидання важливості й необхідності охорони креатичних об'єктів. Навпаки, це конче необхідно, особливо на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. Але це, особливо у відношенні парків – пам'яток садово-паркового мистецтва, – зовсім не *охорона природи!* І здійснення цієї охорони має відбуватися не в рамках природоохоронних заходів, а заходів щодо збереження культурного та історичного надбання!

І охороняти слід не лише рослинно-дендрологічну, не лише рослинну компоненту комплексу, але й архітектурну (палац – як центр комплексу), і скульптурну (звичайно, не дешеві в прямому та переносному сенсі гіпсові статуї, а цінні оригінальні скульптури або якісні копії цінних скульптур), і планувальну (не допускати, наприклад, запускання та захаращення), і сервісну (наприклад, додержувати в порядку інфраструктуру, призначену для відвідувачів) тощо.

Такі об'єкти як палаци й парки, які скрізь є архітектурними палацово-парковими ансамблями, насправді штучно розриваються, розділюються на окремі архітектурно-історичні пам'ятники і меморіально-історичні та інші парки. При цьому хто піклується про збереження палаців – невідомо. Правильніше сказати, що про них ніхто не дбає, в усякому разі, в Криму (як було показано в передачах однієї з кримських телепрограм у другій половині лютого 2002 р.). А парки, які складають з палацами нерозривне історико-архітектурне ціле, відривають від них і передоручають для віртуальної (!) охорони та збереження природно-заповідному відомству.

Нерідко як аргумент на користь природоохоронного змісту садово-паркових комплексів наводиться довід про те, що, мовляв, в них оселилися і мешкають багато видів фауни, в тому числі, трапляється, й рідкісних видів. Але, по-перше, зоокомплекси таких об'єктів також штучні, а по-друге, що більш суттєво, зоокомплекси формуються скрізь і завжди, навіть у найбільш не природоохоронних об'єктах – таких як міста та інші населені пункти, звалища, смітники, навіть залізничні шляхи. Нерідко трапляються в таких місцях перебуваннях і ті ж самі рідкісні види. Але у таких випадках ставиться питання про охорону саме рідкісних видів, а в Законі немає такої категорії штучних об'єктів, які охороняються, як "міста та інші населені пункти"...

Цілком очевидно, що віднесення парків до природоохоронних об'єктів є приклад дій з тієї ж категорії безумної сили, що "керує та спрямовує", що й колишнє створення "нового" типу мисливських господарств, які свого часу одержали багатократно осміяну фахівцями назву – "заповідно-мисливське". Таке ж нехтування етимологією термінів та здоровим глуздом цілком чітко проявляється й у випадку віднесення парків до об'єктів охорони природи. Від терміну "заповідно-мисливське господарство" згодом таки відмовилися. Скільки ж прийдеться чекати, щоб зрозуміти та відмовитися ще й від такого чергового безглуздя, як віднесення творіння людини до категорії природних об'єктів...

Висновки

1. В Законі України "Про природно-заповідний фонд України" пункт про віднесення до природно-заповідного фонду в числі інших і штучно створених об'єктів доречно переглянути з тим, щоб *виключити з нього таку категорію як парки – пам'ятки садово-паркового мистецтва.*
2. Необхідно переглянути також зміст понять і категорійність інших штучно створених об'єктів, що відносяться до природно-заповідного фонду, як, наприклад, уточнення статусу для категорії "*зоологічний парк (=сад)*".

1. *Биологический энциклопедический словарь* / Гл. ред. М. С. Гиляров. – Москва: Сов. энциклопедия, 1986. – С. 1–831.
2. *Біологічний словник* / За ред. акад. АН УРСР І. Г. Підоплічка, К. М. Ситника, Р. В. Чаговця. – Київ: Голов. ред. Укр. Рад. Енциклопед. АН УРСР, 1974. – С. 1–551.
3. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка. – Москва: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1955. – Том 3: "П". – С. 1–555.
4. *Екологічне законодавство України* (збірник законодавчих актів). – Харків: Еко-Право, 1996. – С. 209–235.
5. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. Изд. 5^е стереотипное. – Москва: Гос. изд. иностр. и нац. словарей, 1963. – С. 1–900.
6. *Природоохоронні території Української РСР* / Є. В. Качаловський та ін. За ред. Д. Й. Проценко. – Київ: Урожай, 1983. – С. 1–175.
7. *Справочник по заповідному делу* / В. И. Олещенко и др.; под ред. А. М. Гродзинского. – Киев: Урожай, 1988. – С. 1–168.
8. *Энциклопедический словарь*. Гл. ред. Б. А. Введенский. – Москва: Сов. энциклопедия, 1964. – Том 2. – С. 1–176.

Отримано: 11 листопада 2004 р.

Прийнято до друку: 24 квітня 2005 р.